

Predujem iz druge knjige Slovenskih ljudskih pesmi

Milko
Matičetov

Od izida prve knjige Matičine zbirke Slovenskih ljudskih pesmi (SLP) je preteklo pet let. Po predvidevanjih in napovedih založnice bi zdajle morala biti zunaj tudi druga knjiga, na poti pa celo že tretja. Avtorjem oz. urednikom zbirke je nerodno ne samo pred odborom Slovenske matice, ampak tudi pred naročniki njenih knjig, pred ustanovami, ki gmotno omogočajo izid takih zahtevnih del, in sploh pred slovensko kulturno javnostjo. Zato se nam zdi primerno javno opravičilo in pojasnilo ob neljubi, vendar po našem mnenju skoraj neizogibni zamudi.

Saj bi morda le šlo o pravem času, ko bi se človek mogel posvetiti samo eni stvari — konkretno: delu za SLP — in se medtem odtrgati vsem drugim dolžnostim. Vendar, žal, pod soncem ni klavzure ali otoka, kamor bi se dalo umakniti in vzeti s sabo za obdelavo SLP potrebni sveženj gradiva. Vsakdo od nas je po svoje pač ujet v vrsto neodločljivih obveznosti. Naj se še tako otresamo raznih bremen (posebno nepredvidenih), vsemu ne bomo nikoli ušli. Na drugi strani je tudi res, da si tuintam v optimističnem preblisku sami naložimo na rame kaj takega, kar mislimo, da nam bo leve onus in da bomo zmogli igrati, pa nam ponavadi vzame dosti več časa in moči — saj smo bitja iz mesa in krvi in ne stroji. Tisti, ki zasledujejo dogajanje na slovenskem narodopisnem področju, dobro vedo, da v teh »sušnih letih« le nismo držali križem rok. V predahu po izidu SLP 1 so brez dvoma opazili npr. Z. Kumrove: Vsebinske tipe slov. pripovednih pesmi (Typenindex slowenischer Erzähllieder (1974) in Pesem slovenske dežele (1975) ali podpisanega Rožice (1972) in Zverinice (1973) iz Rezije. Od naštetih publikacij so Vsebinski tipi slov. prip. pesmi take narave, da imajo tudi neposredno praktično vrednost pri urejanju SLP.

Med pripravami za prvo knjigo smo na straneh te revije (17/2, 1969, 197 sl.) že dali nekaj splošnih karakteristik SLP kot celote, zato naj danes teče beseda le o drugi knjigi. Rokopis bo v kratkem goden za tiskarno. Zdaj so na vrsti razna tehnična dela — notografiranje, sestava kazal ipd. — in usklajevanje prispevkov članov uredniškega kolektiva, ki težko pogreša preudarno besedo svojega seniorja, prof. B. Merharja (umaknil se je koj po izidu prve knjige, kajpak ne da bi se izneveril ljudski pesmi: prim. njegovo antologijo Mlada Breda pri Prešernovi družbi 1974). Na dlani je, kako nujno potrebni so nam mladi sodelavci, ki naj bi čimprej poprijeli z obema rokama, kjer sedanje moči pešajo.

Kot nekaj novega na obzorju moramo omeniti, da se Medakademijski odbor za jugoslovanske ljudske stvaritve zanima za pridružitve SLP širšemu,

zveznemu načrtu, seriji narodopisnih izdaj pod skupnim naslovom Jugoslovanske ljudske stvaritve. Uredniki SLP (to izjavljam s pooblastilom tovarišev) bi sporazum med omenjenim medakademijskim odborom in Slovensko matico pozdravili.

Druga knjiga SLP bo po številu pesemskih tipov dosti bogatejša od prve, ki se je iztekla s tipom št. 67, medtem ko zadnji tip nove knjige nosi kar visoko številko: 208. V to knjigo so po načrtu prišle pripovedne pesmi *legendarne* in *socialnokritične* vsebine. V razdelku z legendami, ki ima kajpada absolutno številčno premoč, nam je delala preglavice razvrstitev gradiva v vsebinske enote ali tipe. Zaradi kontaminacij, to je medsebojnega prepletanja, vraščanja, prehajanja ene sorodne skupine v drugo, je spet hudo povleči ostro mejo, trgati narazen, kar se je v ustnem izročilu ne glede na morebitni drugačen izvir sprijelo in zaraslo. Znotraj posameznih tipov problemi na srečo odpadejo, ker se štetje vsakokrat začenja znova in si variante v glavnem sledijo kronološko. (To je tudi eden bistvenih razločkov med ureditvijo SLP in Štrekljeve zbirke, kjer so pesmi imele vsaka svojo progresivno številko, ne glede na snovne enote, omejene samo z naslovi.)

•

Da ne bi ostali pri suhoparni napovedi skorajšnjega izida SLP 2, rajši pogledajmo kak mikaven vzorec tega, kar bo knjiga vsebovala. Odbrali smo dve pesmi — po eno na vsakega od dveh razdelkov. Legendarne naj zastopa varianta tipa št. 76 — *Tičica péstrna*, socialnokritične pa varianta tipa št. 195 — *Kmetova voliča*. Pri izbiri variant je odločala samo njihova kvaliteta; med tipi smo se ustavili ob posebno značilnih in vsaj deloma novih. Pred vsako pesmijo je nekaj informativnih podatkov, sestavljenih ad hoc za tukajšnjo objavo. Za vsako pesmijo pa je sklepno besedilo, kakršno bo prišlo (morda le z manjšimi spremembami) na konec ustreznega pesemskega tipa.

1

TIČICA PÉSTRNA

Tukajšnja pesem je vzeta iz pesemskega tipa SLP 76, ki šteje skupaj 39 variant; naša je po vrsti dvajseta. Povedala — pravzaprav recitirala — jo je 9. marca 1965 na Sólbi v Reziji Ana Brida Kovačeva (1893—1972); posnel, transkribiral in v knjižno slovenščino prepisal M. Matičetov. Rajnica Ana Kovača — tudi Ana Solza — je bila ženska izrednega spomina, ki je po petdesetih letih bila sposobna gladko reproducirati besedilo, kakor ji ga je — enkrat samkrat! — zapel neki sovaščan, ko se je vrnil od vojakov (gl. Rožice iz Rezijske, št. 18 in opombo).

»Tičica arlyčica,
ti meš mi bája' Ježuša,
ki ja men tèt ta mej tatè,
mej táte Lužubètici.
Na má mi de' no jýlico,
no jýlico, no nýtico,
ke man párši' Ježušu sráxico.«

»Tičica grličica,
ti varji meni Jezusa,
jaz grem do svoje tetice,
do tete Lizabetice,
ki mi bo dala iglico
in k iglici še nitico —
sešijem Jezusu srajčico.«

Nu na je šla ta nji tatè,
nji táte Lužubètici.

Je šla do svoje tetice,
do tete Lizabetice.

»O táta Lužubètica,
matè mi de' no jýlico,
no jýlico, no nýtico,
ke man párše' Ježušu srákico,
ke moj bombýnčíc a ma mrez.«

»O vy Marya vèrgina,
kãmbè ste djala Ježuša?«

»Ja se a dala bájice.«

»To je na mãja bájica!
Itè tacé no potacé,
da ti üdi jüdi be paršlè,
da ni bè ti a neslè!«

Na ýti šla nu potaklà.
Ko na paršlà ta bájice,
na bila wsa odjökana,
zibíllica prabrácana,
na füča tá, na füča së,
de pôwuj tá, de pôwuj së.

»O týčica arlýčica,
kãmbè si djala Ježuša?«

»Ti üdi jüdi so pršlè
anò ni so mi a neslè.«

»O týčica arlýčica,
ti së na slaba bájica!«

Na wzela krílaco tuw pest,
na ýti šla nu potaklà.

Na j srètla try orácarje,
na jé je nãpret bãrala:

»Sta čüli lybo vydale,
či kake mãje jökalo?«

»Nisamo čüli ani vydale,
za nïne mãje jökalo.«

Nu na spe šla nu potaklà
na srètla tri pastírčice,
na je je nãpre bãrala:

»Sta čüli lyboj šlüšale,
či kake mãje jökalo?«

»Oj teta Lizabetica,
če bi mi dala iglico
in k iglici še nitico,
sešijem Jezusu srajčico —
otročku mojemu je mraz!«

»Oj vi devica Márija,
le kam ste dela Jezusa?«

»Jaz sem ga dala péstrni.«

»To je kaj majhna péstrna!
Le teci hitro kar se da:
če hudi Judje bi prišli,
da ti ga ne bi ugrabili!«

Je pohitela kar se da.
Ko je prišla do péstrne,
je našla vso objokano
in zibelco prevrnjeno,
plenico tje, plenico sëm,
en póvoj tje, en póvoj sëm.

»Oj tičica grličica,
le kam si dela Jezusa?«

»Ti hudi Judje so prišli
in so mi ga ugrabili.«

»Oj tičica grličica,
ti si mi slaba péstrna!«

Prijela krilce je z rokó
in hitro kar se da odšla.

Je srečala orače tri
in precej jih pobãrala:

»Ste čüli ali videli
kje kako dete jokati?«

»Ne čüli in ne videli
nikogar nismo jokati!«

Je hitro kar se da spet šla,
je srečala pastirce tri
in precej jih pobarala:

»Ste čüli ali slišali
kje kako dete jokati?«

Nu ko ta múrju na paršlà,
itò bešè de barćarjúl.

»O ty te döbri barćarjúl,
preženì me za de božji lún.«

»Božjáa lúna je na ćon,
itetáki judí ja na znân!«

»O múrjace, okrèti se,
da ja bòn molà prejtè' ta strân!«

No ko ta strân na je prešlà,
na výdala no nōico,
na pōbrala so nōico
nuw nji te svèti rimijál.
Na výdala no ròkico,
na pōbrala so ròkico
nuw nji te svèti remijál —
na mēla Ježuša taj prit.

Bēke so jo skrýwale
da ní baj jē na výdale
da kíri krej na jela pot.

*In ko do morja je prišla,
je tamkaj s čolnom bil čolnar.*

*»O daj, ti dobri moj čolnar,
prepelji me za božji lon.«*

*»Jaz nečem lona božjega,
ljudi jaz takih ne poznam!«*

*»Oj morjece, razmakni se,
da bom prešla na ono stran!«*

*Ko je na ono stran prešla,
je videla tam nogico,
pobrala je to nogico,
v svoj sveti birtoh spravila.
Je videla še rokico,
pobrala je to rokico,
v svoj sveti birtoh spravila —
je imela Jezusa kot prej.*

*Beke so jo skrivale,
da Judje ne bi videli,
v kateri kraj je ubrala pot.*

»Samo čüle ano pa vydale,
da za orò Galycijo,
ke je no mâje jökalo,
to je Maryjo klýcalo.«

Na ýti šla nu potaklà
nu nà je srètla no mišcò,
pa to mišcò na bárala:

»Si čüla lyboj vydala,
či kake mâje jökalo?«

»Si čüla nu pa vydala,
da za orò Galýcijo
ke je no mâje jökalo,
to je Maryjo klycalo.
O ty Maryja vèrgina,
kobéj talýko jöčeš ty,
na sama düša ka to jë!
Ábej mle de krawji stop
devè duší mi popaštèl!«

Maryja se obrènula.
(Isò inžímpel to je nən:
pa mi mamò si de' kuráž!)

»Smo čuli in pa videli,
da za goró Galicijo
je majhno dete jokalo,
to je Marijo klicalo.«

Je pohitela kar se da
in srečala je mišico,
še mišico pobarala:

»Si čula ali videla
kje kako dete jokati?«

»Sem čula in pa videla,
da za goró Galícijo
je majhno dete jokalo,
to je Marijo klicalo.
Oj ti devica Márija,
le kaj toliko jočeš ti
za eno samo dúšico!
Glej, meni krava je z nogó
devet dušic potlačila!«

Marija se nasmehnila.
(Le-to eksempel je za nas:
še mi korajžo dajmo si!)

Wse sí ji je parnūwalo,
brinà nu tarpatýka ně.

*Vse se ji je priklanjaló,
le bor in tarpatíka* ne.*

»O tarpatýka torpatèk,
zymà nu létu zalaněj,
budà ti wmej na porusěj,
[isò častýh]** to bòdi twöj!«

*»O tarpatíka trnasta!
Boš v zimi, v letu zelená,
nikoli da ne porjaviš —
le-to naj kazen tvoja bo!«*

V pesmih tega tipa se nam je ohranila svojevrstna slovenska »Peregrinatio Virginis«, kjer Marija ne išče odraslega sina, ko ga vojaki ženejo križat, ampak svojega iz zibke ugrabljenega otročiča. Pred sabo imamo legendarno apokrifno snov, spleteno iz več zgodbic ali srečanj na Marijini poti po sledeh ugrabiteljev in včasih še na njeni poti domu. Mimo variant, kjer zvemo, kako je Marija sploh dobila nenavadno, ptičjo pomočnico (1, 3), so za naš tip karakteristične tiste, ki sestojé iz vrste dvogovorov božje matere med iskanjem ugrabljenega otroka (4, 12 sl.) in v redkih variantah tudi ko ga je že našla in hiti ž njim domu (13, 14, 17, 39). Uvodna epizoda, ki pojasnjuje, kako je sploh moglo priti do ugrabitve, se je nekajkrat (var. 6—11) čisto osamosvojila. Podobno težnjo po odcepitvi od celote kažeta še dve epizodi: srečanje Marije z mišico in obračun z nevljudnimi zimzelenimi rastlinami.

Tičica, ki se vdinja pri Mariji za péstrno, je povsod *grlica*. V Reziji, kjer je pomen te besede zbledel, je vendarle živela po svoje naprej: kot *arličica, orličica, olýčica* ... Ime je postalo votla formula npr. v otroškem zagovoru (Da *túčica polúčica*, omáji se) ali na začetku molitvice (*Týčica barnýčica*: P. Merku. *Ljudsko izročilo Slovencev v Italiji*, Trst 1976, št. 552). Odtod mešanje s *túčico* (mačico): trditev, da sta bili Tučica in Bajica dve ženici; ali celo da je Tičica vzdevek za Marijo, ker je pri iskanju Jezusa tako *tíkala* (tekala).

Tičica grličica vskoči kot péstrna, ko gre Marija k vodi prat plenice, k teti iskat na posodo iglo in nit, na gostí, na svatbo, v cerkev. Jezusa medtem ugrabijo »hudi Judi« (var. 4). V rez. izvirnikih smo oboje pisali z malo začetnico, ker je zaradi pomenskega prenosa danes pač občuteno samo kot »hudi, slabi ljudje« (Judje so namreč *Ebréavi*). Podobno velja tudi za *žadöwkinje*: če so to bile res kdaj »Židovke« in ne ževke ali žanjice, danes o takem pomenu ni sledu. Kljub temu se v pesmih o Tičici oglašajo stara, globoko v srednjem veku nastala sporočila o izmišljenih judovskih ubojih otrok. V var. 4 so Judje že deli dete na mizo: vneto brusijo nož, da bi mu ga zasadili v srce, ko prihiti Marija in jim to zadnji hip prepreči. V nekaterih rez. variantah (16, 17, 19—22) pa je prišla prepozno, saj so Judje Jezusa že razkosali. Ljudsko izročilo pač trdovratno vztraja pri srednjeveški dediščini. Proti natolcevanju, da Judje za peko nekvašenih velikonočnih kruhov rabijo kri krščanskih otrok, očitno niso kaj prida zalegla niti prizadevanja papeža Inocenca IV. (1243—1254). Čeprav je to razglasil za ne-

* *Tarpatíka*: če bi verjeli nekaterim osojskim pevkam, bi bil to bršljan. Vendar ta nima trnja; prav to pa je značilnost tarpatíke po izjavah Solbičánov, ki poznajo oddaljene gozdne kraje, visoko na senčni strani doline proti gori Kili, kjer je baje moč najti to zimzeleno rastlino.

** Rekonstruirano, ker je posnetek tu nerazumljiv.

resnico, so še dobri dve stoletji kasneje — 1475 — v Tridentu naprtili Judom umor nekega otroka, Simona, ki ga je papež Sikst V. (1585—1590) celo beatificiral. Na govorice v zvezi z Judi po Notranji Avstriji in tudi po Slovenskem je opozoril že Ivan Grafenauer ob pesmi »Sv. hostija onečščena« (DS 51, 1939, 347—349 — naš tip št. 161). Med drugim se je dotaknil hudih obtožb, ki so jih stanovi avstrijskih dežel na shodu v Mariatoru leta 1495 vzdignili proti Judom, da bi pač imeli pretvezo za izgon iz Avstrije . . . Ko v Reziji danes — v drugi polovici 20. stoletja — pojó o tem, kako so »hudi [l]Judje« razkosali malega Jezusa, kajpada niti ne slutijo, kaj pojó!

Med tistimi, ki jih Marija na svoji poti sprašuje, ali so videli oz. slišali otročiča jokati in klicati mater, se vrstijo: kopači, orači ([g]oráčarji: ker v Reziji oranja ni, so pomen besede prenesli na tiste, »ki so hodili delat seno po gorah«), kosci, kmetje, pastirji, ovčarji, čolnar, romarji, furbáčarji (= prebrisanci), možje; plevce, žanjice, žadöwkinje, žlidörfinje, čarovnice, grajska-judovska dekla; otroci. Nekaj teh z Marijo sodeluje, drugi ji delajo težave, za kar so včasih tudi takoj kaznovani. En sam Marijin sobesednik je iz živalskega sveta: mišica, ki bomo o nji spregovorili posebej. Rastlinski svet Marijo na njeni poti pozdravlja, beke (salix viminalis) jo skrivajo, le brina (bor), tarpatika/porpotika (?), smreka in morda še kakšna druga zimzelena rastlina ne samo da se ji ne priklanjajo, ampak jo celo zadržujejo pri hoji (nöe to ji zavažiüwalo; za râme to jo driükalo, za láse to jo tészalo). Zato jih obsodi na svojevrstno trpljenje: naj neprestano odganjajo, nikdar ne porjavijo. (Zimzelenost je tu kazensko stanje, podobno človeški nespečnosti.) Neživa narava je Mariji vselej naklonjena: morje/jezero se ji odpira in suši, stezice se ji krajšajo, gore se ji nižajo.

V hipu, ko je Marija našla Jezusa in ga vzela Judom, še ni povsod tudi konec zgodbe. V nekaterih variantah se tu komaj začenja pot v nasprotno smer, nazaj proti domu: če je do zdaj Marija hitela za Judi in ugrabljenim otrokom, so zdaj Judje tisti, ki zasledujejo begunko in otroka. Marija čaka noči — iz strahu pred srečanjem z ugrabitelji (13); pride spet do morja (13), kjer jo čolnar poprosi odpuščanja (17); se spet pogovarja s tremi čarovnicami (14 B). Zelo značilno v tem delu pesmi pa je srečanje z ljudmi, ki orjejo (za) pšenico; Marija jim naroči, naj čez tri dni že pridejo žet, in jim obenem tudi položi na jezik odgovor Judom, ko bojo pritekli in spraševali po nji in otroku (39):

»O žö, samó jo výdali,
samó wčanyco örali.
Injån mi jo pobíramo —
ka vy ju na doájata!«

»Seveda smo jo videli,
ko za pšenico orali smo.
Sedaj mi jo pobiramo
in vi ju ne doídete!«

Ob tem odlomku nam seveda takoj pridejo na misel pesmi tipa 84 (= Štrekelj 447 sl.) z zelo podobno situacijo, vendar samostojno. Naš tukajšnji pesemski tip je po svoji sestavi brez dvoma eden najdaljših in najbolj pisanih na Slovenskem.

Nerodna grlica, ki zaspi ali kakorkoli zakrivi, da Jezus joče, pade iz zibke (in je ugrabljen), je bila že deležna posebne razprave: Z. Kumer, *Maria und die Turteltaube*. Jahrbuch für Volksliedforschung 11 (1966) 90—97. Povezava kočevsko-nemškega izročila (pravzaprav gre za eno samo

pesem, iz vasi Bühel-Hrib, v zapisu J. Perza, 1906, zdaj obj. tudi v zbirki *Gottscheer Volkslieder II*, Mainz 1972, št. 131) s slovenskim je prepričljivo podana, s hrvaškim le deklarirana. Na Slovenskem poznamo zraven pesemske veje tudi prozno: J. Barlè, *Zakaj drži grlica glavo postrani*. Vrtec 22 (1892) 38; — Š. Kühar, *Zakaj grlica tužno spěvlä?* ČZN 8 (1911) 65, št. 76; Vidov Vid, *Legenda o grlici*. Angelček 21 (1913) 190; — M. Matičetov, neobj. zapis iz ust Dolenjke, primožene na Kras, 1934; — M. Golar, *Čemu poveša grlica glavico*. Mlado Jutro 1937, št. 27, 211—212.

Čolnar nastopa tu v rezijanski preobleki (kot *barkarjúl*, *barčarjúl* ipd.), vendar je doma v drugem pesemskem tipu — Marija in brodnik, po kontaminaciji pa je zašel tudi v pesmi o Mariji z Ogrskega in o Mariji romarici. Ko je I. Grafenauer pisal monografijo o Mariji in brodniku (postumna izd. 1966), rezijanske variante še niso bile odkrite. V naš tip je bil čolnar privzet (11-krat, vse v Reziji) samo zaradi okvirne zgodbe — Marijinega popotovanja. O kakršnikoli kazni tu ni sledu; Marija si s čudežem sama pomaga čez morje/jezero, ko ji je čolnar odbil prošnjo za prevoz. Mikavna, enkratna je zamenjava med »božjim lomom« kot zavrnjeno brodnino in »božjim lokom« = mavrico kot potencialnim mostom čez vodo (var. 33).

Čudno privlačen in nov je v našem tipu Marijin pogovor z mišico. Ta nadrobnost je na slovenskih tleh danes znana samo v Reziji, kjer pa je tako vitalna, da se v 28 variantah in odlomkih iz te doline prikaže kar 19-krat. Če odmislimo standardno vprašanje in odgovor, bistvo epizode tiči v začudenju ali recimo kar v očitku mišice Mariji: »Zakaj tako jočeš za eno samo dušo! Glej mene — krava mi je stopila na gnezdo in naenkrat stlačila devet dušic!« Le kako bi se Marija ob tem ne nasmešnila! Skoraj enaka ali precej podobna pripoved — vendar v prozi in z drugačno živaljo — je razširjena posebno na jugovzhodu Evrope. Dähnhardt (*Natursagen II*, *Sagen zum Neuen Testament*. Leipzig-Berlin 1909, 246—250) je že pred sedemdesetimi leti navajal zglede s Sicilije, z Malte, z Lezba, na celine pa iz Makedonije, Bolgarije, Romunije, Ogrskega in Poljskega. Mimo Dähnhardta poznamo take prozne variante vsaj še pri Srbih in Nemcih. Žival, ki izvabi Mariji odrešilni nasmešek, je včasih želva, enkrat sova, največkrat žaba. Kot najtesnejšo paralelo k rezijanskemu srečanju Marije z mišico pa je treba šteti strnjeno skupino romunskih pesmi. Tako v romunskem kot v slovenskem žarišču je pogovor dveh mater — Marije in žabe/mišice — vtkan v pesemsko nanizanko o Marijinem iskanju Jezusa. Italijanska romanistka Rosa del Conte je v nedavni študiji *Le due madri della Peregrinatio Virginis rumena nota col nome di »Căutarea Maicii Domnului«* (*Revue des études sud-est européennes* 6, 1968, 191—226) temeljito obdelala romunsko vejo izročila, pri čemer pa je dala prevelik poudarek žabi. Le-ta je vendar samo ena izmed živali, ki s svojim naravnim obnašanjem in besedovanjem pripravijo Marijo, da za hip pozabi na svojo veliko žalost. R. Del Conte je v ti zvezi previdno izrekla misel, ki se ujema s spregledano Dähnhardtovo hipotezo: da sta se v ti epizodi srečala in združila znano krščansko apokrifno izročilo in neko ajdovsko, predkrščansko/nekrščansko izročilo.

Nadvse starosvetno, kaj malo krščansko zvenijo tudi tista mesta, kjer Marija v vasi, v gozdu, za skrivnostno »goro Galicijo« najdéva raztresene ude svojega otroka — tu rokico (samo eno ali najprej eno in potem drugo), tam nogico (samo eno ali še drugo), enkrat tudi glavico — ki jih skrbno pobira in spravlja (v naročje, v krilo, v »sveti« predpasnik). Ko je pobrala »vse«

ali kar je pač našla, je spet »imela Jezusa kot prej«. Vendar tudi najbolj čudni »čudeži« niso sad golega naključja, ampak podlegajo določenim zakonitostim. Pri vnovični sestavitvi in oživiljenju človeka iz delov telesa smo ali pred nečim pravičnim, se pravi zunaj časa (glej npr. pesem SLP I tip 49, prozno izročilo o »lesenem rebu« in še kaj v naši pripovedni zakladnici), ali pred mitičnim izročilom, kot ga poznamo bodisi iz antike (npr. Pelops idr.) bodisi iz etnološke literature, ali pred ostankom verovanj, ki jih je krščanstvo (deloma uradno deloma podtalno) dolga stoletja vsrkavalo iz predstavnega sveta vzhodnih dežel z Egiptom vred (prim. Oziris).

V naši pesmi in ob njenem robu so kaj pogostne etiološke ali razlagalne prvine. Med drugim je lepo razloženo: zakaj nekatere rastline vse leto ne zgube listov; zakaj je v brinjevih jagodah križ; zakaj grlica poveša glavo, zakaj je njena pesem žalostna, kako se ji pozna Marijina zaušnica, kako ima na vratu sled traku, s katerim je bila privezana k zibki; zakaj je treba prizanesti čarovnicam, če kdaj naredo tudi kaj slabega ipd. V sorodnem tujem gradivu je Marija blagoslovila žabo tolažnico, da nikoli ne zgnije (s čimer bi prizadela svoje življenjsko okolje — stoječe vode), ampak se le posuši... Pesniška, naivna, otroška vera!

S tem smo pa tudi že pri temeljnem spoznanju, ki velja pravzaprav za ves krog religiozno navdahnjenih pripovednih pesmi. Pripadniki starejšega rodu jemljejo ta besedila hudo zares. Ne manjših ne večjih odstopanj od ortodoksne nauka se sploh ne zavedajo. Sami pač zvesto prenašajo naprej mladim, kar in kakor so stari sporočili njim. Pri tem so seveda še kako pomembne tudi njihove nevezane razlage, obrobne pripombe, namigi, ki za navadno filološko razumevanje tekstov niti niso potrebni, vendar bi brez njih takih pesmi ne mogli razumeti celostno. Matere hčeram, babice vnukam, tete néčam ipd. so obenem z besedilom in napevom pesmi zmerom vlivale tudi poseben odnos do sporočenega. Gre za kompenetracijo, zraščeno pesmi in verovanja: o čemer pesem poje, kar priporoča ali pred čimer svari, je treba spoštovati in se tega držati. Tako se npr. *ženja taw gradu*,* pevka naše variante 17, v soglasju z vv. 165—168, nikoli v svojem dolgem življenju ni česala v četrtek! Na ta dan je pač Marija zvedela, da so ujeli Jezusa, in se zaobljubila, »da bodi ona zadnja žena, ki se je sčesala v četrtek« (22; v preteklosti so bili nepočesani lasje pri ženskah eno vidnih znamenj žalovanja). Ali, da se vrnemo k mišici: Ko se je Marija nasmehnila, ji je mišica dala vedeti, da je naredila prav. »Če ne, bi počilo srce vsaki materi, ko bi zgubila prvega otroka« (32 A). Dalje: če bi (Mariji) ne bilo odleglo, »vesoljni svet bi bil zgubljen« (17). In navsezadnje — »to je eksempl tudi nam: še mi korajžo dajmo si« (20)!

2

KMETOVA VOLIČA

V pesemskem tipu SLP 195 je tukajšnja pesem tretja po vrsti. Zapisal jo je z melodijo vred organist Franc Kramar. Zapela mu jo je 7. septembra 1913 v Domžalah 53-letna Rozalija Pavlič, pd. Hlebčova Rozála, rojena v Krtini pri Dobu, kjer jo je slišala od svoje babice, umrle 40 let prej.

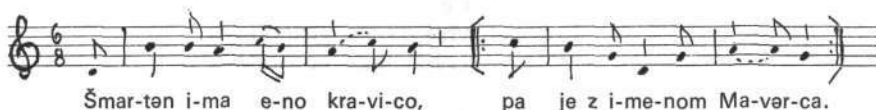
* Le-ta je decembra 1962 povedala prozno besedilo, ki je bilo objavljeno v Sodobnosti XI/3 (1963) 249—256: *Lol Kotič — Krpan iz Rezije*.

Ker je ta doslej neobjavljena varianta nepopolna, saj se izteka kar pri drugi nalogi, smo za vsebinsko predstavitev celote segli po koncu (= po tretji nalogi), kakor je formuliran v drugi varianti iste pesemske skupine. To varianto — prav tako neobjavljeno — je zapisal 17. maja 1904 Franjo Berlec, doma iz Županjih njiv v dol. Bistričice nad Kamnikom. Da bi bilo na prvi pogled jasno, kaj je od kod, in da nihče ne bi prištel Berlečevega konca iz Županjih njiv h Kramarjevemu zapisu iz Domžal, naj bo ta za znanstveno rabo nedopustna presaditev vidno nakazana z drugačnim, ležečim tiskom.

Prvi, fragmentarni zapis pesmi tega tipa je nastal že v tridesetih ali štiridesetih letih prejšnjega stoletja. List, pisan z roko Mihe Kastelca, urednika Kranjske čbelice, so našli v začetku našega stoletja na nekem ljubljanskem podstrešju. Objavil ga je J. Glonar: Stare žalostne, 1939, str. 144—145.

Dolenjsko nevezano izročilo je prvi objavil dr. Stane Mikuž v Orlovem zborniku (SE 16—17, 1964, 123). Učiteljica Nežika Mikolič je njemu najbrž dala pisano besedilo, medtem ko je dr. Zmaga Kumer nekaj let pozneje storijo povedala, kakor jo je ohranila v spominu iz domače vasi Slatnik pri Sodražici, kjer jo je slišala kot otrok od stare matere.

Prvi verz Kramarjevega zapisa se glasi: V Šmarten imajo eno kravico, kar je nesmisel v ritmičnem, slovničnem in vsebinskem pogledu. Nujna je bila korektura: Šmarten (= sv. Martin) ima eno kravico. Tekstna nepravilnost se je pokazala tudi v notnem zapisu, ki je bil za en poltakt predolg, tako da se prvi verzi naslednjih kitic po njem ne bi mogli peti. Dr. Valens Vodusek ga je zato primerno uredil.

Šmartən imâ eno kravico,
pa je z imenom Mavərca,
pa je z imenom Mavərca.

Krav'ca se je rešiva,
je dva telička st'riva,
je dva telička st'riva.

Obá sta zlatonôga,
obá srebrnorôga,
obá srebrnorôga.

Po zvatih parklih hodita,
srebrne rožičke nosita,
srebrne rožičke nosita.

Na varh' je zvata dvaka,
po strani pa glih taka,
po strani pa glih taka.

Vavpət s' je eno zmislu —
gəspodu se pərliznu,
gəspodu se pərliznu:

»Mor'jo volíč' eno nivo zvoratə,
dovgo nivo Rebrnícə,
gor bomo vsjal' ušenico.

Če je na bodo dopovdne zvorál',
volíč' bojo gospodovǎ,
volíč' bojo gospodovǎ!«

Šmartǎn je biv pač žavostǎn,
Šmartǎn je biv pač žavostǎn.

Tkó so reklǎ volíči:
»Kaj je teb', najǎn gospodar,
de tokó milu zdišes?«

»Vavpǎt m' je tvako napovedov,
vavpǎt m' je tvako napovedov:

de mor'mo nivo zvoratǎ,
dovgo nivo Rebrníco,
gor bojo vsjal' ušeníco.

Če je na b'mo dopovdne zvorál',
volíč' bote gospodovǎ,
volíč' bote gospodovǎ!«

Tkó so reklǎ volíči:
»K' bôjo mežnarji daní zvoníli,
ti naj' lepó napoji;

lepó Bogú sporoči,
pogosto naj' protiči,*
na rožo Marijo kliči!«

K' so mežnarji povdne zvonili,
je nivo zavorâvov,
ni volícev zapadov.

Vavpǎt si je drugo zmislu —
gǎspodu se pǎrliznu,
gǎspodu se pǎrliznu:

»Mor'jo volíči ene svisli s'ná snesti
predǎn bo sonce zahajov,
če ne, bojo gospodovǎ!«

Šmartǎn je biv pač žavostǎn,
Šmartǎn je biv pač žavostǎn.

Tkó so reklǎ volíči:
»Kaj je teb', najǎn gospodar,
de tokó milu zdišes?«

* *Proíči* = tepi, priganjaj s *protíco* (šibo).

»Vavpät m' je pa tkó zapovédov:
de mor'te vi êne svislí s'ná snest',
če ne, bote gospodová.

Če ga na b'te vi snedla
predän bo sonce zahajov, —
volič' bote gospodová!»

Tkó so rekla volíči:
»K' bôjo mežnarji daní zvoníli,
ti naj' lepó napoji;

lepó Bogú sporoči,
pogosto naj' protiči,
na rožo Marijo kliči!»

Predno je b'lo sonce za gôre,
volički so že senó snedla,
volički so že senó snedla.

Šmartän je biv (pa) prov vesev,
k' ni voličev zapadu,
k' ni voličev zapadu.

*Gospod je gor v linah stav,
vse dobro dol je vidu:*

»Midva jo nisva prav viva,
zato voličev nisva dobival!«*

*»Naju mora v goro peljat,
pa tud' naj z gore pripeljat;*

*pa tudi naji živinco
in naji družinco!«*

*Napregu je voliče.
»Vogéjc, vogéjc** navkreber,
da bi se vtrgav pregelj!«****

*Ko sv. Martin to besedo zgovori,
gospoda se že po bregu vali.*

* Vila = sukala, zastavila, napeljala, prijala (stvar v roke).

** Vogéjc = morda klic za poganjanje živine.

*** Prégelj = klin ali žebelj s katerim je dvojni jarem — v sredini — pritrjen k ojesu. V času, ko je bilo železo na kmetih redkost, so se šalili: »Cel voz je bil lesen, samo pregelj je bil drenov!«

To je čisto nov pesemski tip, ki ga v Štrekljevi zbirki še ni, čeprav so prvo varianto poznali že čbeličarji s Prešernom vred. Snov je prav stara, najbrž še srednjeveška. Nadrobne analize ni mogla biti deležna, ker doslej pač ni bila v evidenci. V pesmih tega tipa je plastično podano nasprotje: brezpravni podložnik-tlačan in vsemogočni zemljiški gospod, ki odloča o imetju, dejanju in nehanju podložnika. V svoji brezpravnosti in brezimnosti si je ubogi kmetič iskal kritja za svetnikom, imenovanim celo »Jezusov prijatelj« (var. 3). Tako se mu je zdelo varneje: pri pesmi z junakom kmetom bi se namreč kaj lahko zgodilo, da bi svetna ali cerkvena gosposka pevcem zamašila usta. Če se ni tega domislil že neznani avtor, so spremembo izpeljali njegovi duhovni dediči, nosilci in nadaljevalci izročila, ki so namesto o »kmetiču« (var. 1) začeli peti o sv. Martinu (Gorenjsko) ali o sv. Antonu (Dolenjsko). Zakaj prav o teh dveh in ne o drugih, lahko le uganjamo. Sv. Anton je v našem pesemskem tipu št. 198 rešil kmetiča pred trdosrčnim izterjevalcem že plačanega dolga, ko je njegovega umrlega očeta dal prignati za pričo naravnost iz pekla! Sv. Martin je bil — po notranjskem izročilu — kmet in je vozil drva iz gozda s parom volov (njegov voz — »Martinov voz« — vidimo vsak večer na nebu kot ozvezdje Ursa maior: Zbornik za zgod. naravoslovja in tehnike 2, 1974, 71); sicer pa bi se tudi sv. Martin iz Toursa lahko prikupil ljudstvu, ki je slišalo, kako je s svojim plaščem ogrnil premrlega reveža.

Za starost naše pesemske skupine govorita čist pravljичni okvir in dosledna pravljичna izpeljava. Tu je kravica Maverca/Šaverca, ki po sedmih letih jalovosti (zaradi tega jo mislijo zaklati) povrže dva-telička-dva-volička s srebrnimi/zlatimi parklji in z zlatimi/srebrnimi rogovi; kravica in volički se pametno pogovarjajo z gospodarjem; nad vsem pa so tu pravljичne naloge, ki jih junakova živalska pomočnika zmerom pravljичno o pravem času rešita. Pri zadnji nalogi si je ljudski pevec — sam očitno ne le simpatizer ampak tudi pripadnik tlačnega razreda — navidezno mimogrede privoščil osovražene tlačitelje. Potem ko so se gospod z valptom in vso grajsko »družinco in živinco« nagnetli na voz, ki ga voliča pohlevno vlečeta navkreber, se sveti junak (beri: slovenski kmet) ne more zdržati in ostati pasiven gledavec. Ob nesluteni priložnosti, ko ima pred sabo vse grajske na kupu, si priželi, »da bi se utrgal pregelj«. Kmetič sv. Martin se morda niti ni zavedal moči svoje besede. Kakorkoli, brez premišljanja (in brez kasnejšega obžalovanja) je izrekel besedo, ki mu je tisti hip prišla od srca: »Da bi se utrgal pregelj!« Kakor pri dobro preračunani sabotažni akciji je voz pri priči zdrvel po bregu navzdol, v dolino, v prepad. Komaj »to besedo zgovori, — gospoda se že po bregu vali!« pravi pesem št. 2, ki se s to poanto tudi posrečeno konča.

Dolenjci so svojo gospodo imeli prav posebej v želodcu, pa so nam tokrat pripravili še za stopnjo bolj grotesken sklep: biriču, ki se je peljal na sori, je »pregelj v rit smuknil«. Ta nedorečeni konec bo moč bolje razumeti, če se ozremo po sklepnih formulah slovenskih pravljic. Ena izmed njih se, npr. glasi: »Nazadnje so se ujezili name in mi s tako močjo zagnali kuhalnico v rit, da mi je štilček spredaj ven pogledal in ga imam še zdaj za spomin« (Lojze Tratar, pavlihovska duša iz Gorenje vasi pri Mokronogu — 1884—1960). Upravičeni smo sklepati, da so hudomušni Dolenjci nekaj podobnega namenili na koncu naše — prvotno verzificirane — pravljice tudi biriču (ki je morda stopil na mesto priliznjene valpta): dobil je pregelj med noge *spredaj*, pa so ženske informatorke to malo ublažile.

Kljub vsemu povedanemu seveda ne moremo reči, da bi bila pesem o kmetovih voličih uporniška pesem. Saj junak dolgo ni spravil iz sebe nič drugega kot žalost: »je bil pač žalosten«, da sta ga celo njegova voliča spraševala, »kaj tako milo zdiše(š)«. Veselim presledkom je redno sledila žalost ob novih, nič lažjih delih, ki sta si jih zanj in za njegova voliča pobalinsko izmišljala zdaj valpet zdaj gospod. Vendar se naša pesemska skupina, čeprav ni uporniška, lepo vključuje v krog pesmi, ki rišejo težke razmere slovenskega življa v fevdalnem času. Skromni mozaik naših socialno-kritičnih pesmi postaja tako bolj pisan, za nekaj kamenčkov bogatejši. Pravljíčno-legendarno ozračje in umirjeni, privzdignjeni ton dajeta tekstom neko posebno privlačnost, ki jim je ne realistični vložki (npr. o ženi klepetulji in botri »Šnofikarci« v var. 1) ne groteskni konec var. 4 ne morejo vzeti ali zmanjšati.

Nazadnje še pojasnilo, zakaj smo uvrstili sèm tudi tekst, ki nam je sporočen v prozi. Odveč bi bil vsak poskus obnoviti prvotno pesemsko obliko. Vendar ni dvoma, da imamo opravka z besedilom, ki je bilo nekoč — ne tako davno — še v verzih. Le kako naj si drugače razlagamo taka mesta (nav. po objavi Staneta Mikuža v SE 16—17, 1964, 223):

(Volička):

Sta po srebrnih parkeljcih hodila
in zlate rožičke nosila.

Sta začela hrustati, sta hrustála,
proti večeru sta slamce iskala.

Sta pila, pila, pila.
Proti večeru sta ... mukála,
sta lužce iskala.

Sta začela stokati, stokati,
jarmiči so začeli pokati, pokati.

Navedenih odlomkov (pa še tega in onega, npr. kako je junak molil, »da bi volička zdrava ostala in mu vesele urce delala«) v gorenjskih variantah sploh ni. Upajmo, da se bo z našo št. 4 pred očmi, zdaj ko je jasno, *kaj* iskati, temu ali onemu morda še posrečilo najti tudi na Dolenjskem to, kar bi bilo pred sto leti gotovo še igrača: integralno varianto v verzih — vsaj njen daljši odlomek — in zraven napev. Natančnejši napotek, *kje* iskati dolenjsko varianto, pa nam daje literarno pričevanje iz leta 1904. Ivan Lah, ki je preživiljal svoje otroštvo v Šmarju na Dolenjskem, piše v Spominih na ljubljansko barje (DS 17,484), kako je zahajal k stari Ižanki poslušat lepe pravljíce s Krima in z barja. »Spominjam se jih le nejasno,« pravi, nekaj vrst niže pa pomodruje: »O neusmiljenem gospodarstvu stare gospôde v prejšnjih stoletjih hranijo spomin različne pravljíce, npr. o voličkih-dvojčkih z zlatimi rožički ...«. To je prva znana omemba pripovedne teme, ki takrat do Ivana Laha ne bi mogla priti od nikoder drugod kot iz dolenjskega ustnega izročila!